

TÓTH PÁL PÉTER

A MAGYAR NÉPESSÉGFEJLŐDÉS TÖRTÉNETI VÁZLATA

A tanulmány keretében azoknak a törvényszerűségeknek, alapvető tendenciáknak a felvázolására teszünk kísérletet, amelyek a Kárpátok ölelésében „megjelent” magyarok letelepedését, megmaradását és jövőjét meghatározták, meghatározzák. A bekövetkezett népesedési folyamatokat – az I. világháború okozta széttagoltsága ellenére is – egységes egészként vizsgáljuk. Vállalkozásunk kísérleti jellegű, tisztában vagyunk „sérülékenységgel”, ennek ellenére, ha a legfontosabbnak ítélt összefüggések felvázolását több-kevesebb sikerrel megoldjuk, s az elgondolkodtatja, netán vitára serkenti az olvasót, akkor erőfeszítésünk már nem volt hiábavaló.

■ Írásunkat, mivel körvonalazni szeretnénk azt a kapcsolat- és viszonyrendszert, melynek elemei napjaink népesedési folyamataiban is felfedezhetőek, a magyar népességfejlődés legfontosabb – múltba nyúló – összefüggéseinek felvázolásával kell kezdenünk. Ezek közül is mindenekelőtt egy nép eredetének, származásának, kialakulásának arról a sok „szálból” egybe- és összefonódó történetéről kell szólni, melynek eredményeként a magát már magyarnak tartó közösség megjelent.

A magyar nép „megjelenése”, mint minden más népé, hosszú történelmi folyamat eredménye. A kezdeti laza, majd mind szorosabbá váló kapcsolat eredetéről, a csoportokba szerveződés folyamatáról, a saját „nyelv” s ezzel párhuzamosan a csoport „mi” tudatának kialakulásáról csekély ismerettel rendelkezünk. Ennek ellenére nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a többiektől elkülönült csoport létrejöttében a különböző csoportokhoz tartozók folyamatos mozgása, keveredése, vándorlása – melyet a néppé formálódás alapjának is tekintünk – fontos szerepet játszott. A vándorlást, a különböző népek, néptörzsek egyesülését, ötvöződését, egybeolvadását tehát – az adott népesség természetes szaporodásának meghatározó szerepe mellett – a népességfejlődés elengedhetetlen feltételének tartjuk. Az elegendő létszámú saját csoport megjelenésében fontos szerepe volt az ún. „külső” hatásnak, az egymás mellé sodródott népelemek összeolvadásának, keveredésének. Különösen az érintkezési felületeken élő csoporttagok folyamatos mozgása, keveredése – akik nagyobb valószínűséggel hagyták el csoportjukat, és változtatták meg identitásukat – tette lehetővé a különböző népelemek egyesülését, a szórványosodott részek más népekkel, népcsoportokkal s azok szórványosaival való kapcsolatba kerülését. A többiektől elkülönült csoport létrejöttéről azonban csak akkor beszélhetünk, ha a számbeli gyarapodást döntően már nem az újabb jövevények, idegenek és utódaik száma egészítette ki, hanem a csoporthoz tartozók természetes szaporodása határozta meg.

Feltételezhetően elődeink kialakulástörténete is a fentieknek megfelelően játszódhatott le, ezért a magyarságot keverék népnek tartjuk, „megjelenését” pedig az egymás mellett élő, egymás mellé sodródó népek szórványosodó részeinek ötvöződési, egyesülési és egybeolvadási folyamataikhoz kötjük. Mindez az eddigi ismereteink szerint nagy valószínűséggel a Kr. e. 6. században következett be, amikor – az ugor népcsoportból századokkal korábban kiváltak egy része az Urálon is túljutva – magát a többiektől megkülönböztetve már magyarnak nevezte.¹

Azzal az úttal és az annak során bekövetkezett népességfejlődéssel, amelyet elődeink a Kr. e. 6. századig – Tuva területéről Baskíriáig és onnan tovább kb. Kr. u. 750-ig Levédiáig s majd Etelközig – megtettek, nem kívánunk foglalkozni. Az ezt követő mintegy másfél száz évvel kapcsolatban is csak annyit jegyeznénk meg: nehezen feltételezhető, hogy a magyarok útja, amikor a frankoknak, a morváknak, a bizánciaknak stb. még a honfoglalás előtt katonai segítséget nyújtottak, ne vezetett volna át az erdélyi hegyeken, s hogy majd a honfoglaló magyarok ne találkoztak volna azoknak az utódaival, akik valamilyen ok következtében Erdély területén maradtak.² Erdély különben is kitüntetett szerepet játszott a magyarok Kárpát-medencei életében, hiszen: „A legrégebbi elbeszélő forrás, a 11–14. század folyamán sokszorososan bővített, átdolgozott és krónikaváltozatokra szétkülönült ún. »ősgeszta« szűkszavúan tudósít arról, hogy a honfoglaló magyarok először Erdélyt szállták meg, ahol vezérüket, Álmost (valószínűleg rituális áldozatként) megölték, majd onnan mentek ki »Pannóniába«...”³

A Kárpát-medencei magyar népességfejlődés szempontjából fontos felismerés, hogy a demográfiai eseményeket – jelentős leegyszerűsítéssel és sematikusán – alapvetően két egymásba kapcsolódó, egymást feltételező folyamat határozza meg. Az egyikhez az etnikailag már egységes magyarság termékenysége által determinált s halandóságával módosított folyamatos népességfejlődés, a másikhoz pedig a magyarok termékenységét kiegészítő, pótló, a magyarokhoz asszimilálódó idegenek és utódaik tartoztak. A második „népességész”-ben három alcsoportot különböztetünk meg. Az elsőhöz az ún. „hozott”, a honfoglalókkal együtt érkező nem magyar népek kisebb-nagyobb csoportjai és magyarrá vált utódaikat soroljuk. A másodikhoz az itt „talált”, a honfoglaláskor már a Kárpát-medencében élő nem magyar népek magyarokhoz asszimilálódott tagjai és utódaik, a harmadikhoz pedig azok a behívott, befogadott idegenek és utódaik, akik a honfoglalást követően érkeztek az országba, s akik az együttélés során szintén magyarrá váltak. A keveredés, az ötvöződés, az egyesülés és az egybeolvadás folyamata azonban nemcsak az őshazából útnak indulókat jellemezte, hanem napjainkig a magyar népességfejlődés meghatározó jellegzetessége maradt. Azaz a magyar nép számbeli gyarapodásában – a magyarok természetes szaporodás mellett – a folyamatosan magukba „szívott”, a befogadott s az együttélés során magyarrá vált nem magyar néptörödékek és azok szaporulatai is fontos szerepet játszottak. A magyarság kialakulásában, éppen úgy, mint megmaradásában tehát a vándorlásnak – Hóman Bálint szavaival élve – a sodródásnak jelentős szerepe volt, hiszen az ezáltal lehetővé váló népességpótlás folyamatosan hozzájárult a magyar nép termékenysége által meghatározott lélekszám-növekedéshez.⁴

Gondolatmenetünket megszakítva előre bocsátjuk, hogy felfogásunk szerint a demográfiai folyamatokat érintő minden mesterséges beavatkozás – függetlenül attól, hogy tudatos állami beavatkozás, háborúk, járványok vagy természeti katasztrófák következtében jönnek létre – a népességfejlődés természetes folyamatait deformálják. Mindezt azért vetettük közbe, mert a magyar népesedési folyamatokat az őshazából a Kárpát-medencéig – s itt is az azt követő évszázadokban – nem egy „sérülés” érte. Az új hazában az első jelentősebb mesterséges beavatkozás hatvan évvel a honfoglalást követően következett be, amikor 955-ben I. Ottó a Lech mezei csatában a magyarokat legyőzte. Amennyiben elfogadjuk a korabeli magyar népességre (400 ezer fő) és a csatában elesettek számára (20 ezer fő) vonatkozó becslést, akkor elődeinket röviddel az államalapítás előtt jelentős, mintegy 5 százalékos népességveszteség érte. Ennek súlyát, jelentőségét még akkor sem lehet vitatni, ha ez a veszteség, mivel a csatában főleg a Dunántúlon letelepedettek vettek részt, az Alföldön és az erdélyi területeken élőket nem érintette.⁵

Népességfejlődés szempontjából a Kárpát-medencében lejátszódó demográfiai folyamatokat – a „megérkezéstől” napjainkig tartó időszakot – két nagy korszakra

osztjuk. Az első, amelyet a *szerves népességfejlődés* folyamatai határoztak meg, a honfoglalástól a Magyar Királyság szétdarabolásáig, megszüntetéséig tartott.⁶ A második pedig, amelyet a *szerves népességfejlődés eltorzult* változatának folyamatai határoztak, határoznak meg, 1918-ban kezdődött és még napjainkban is tart.⁷

Természetesen a két korszak egyikét sem lehet homogénnek, gond- és problémamentesnek tartani. Az első, több mint ezer évet átölelő korszakban a szerves fejlődés „keretei” között a népességszám-növekedést a magyarok természetes szaporodása s a velük együtt élő nem magyar népek egy részének és utódaiknak, valamint az ország területére érkező idegeneknek és utódaiknak magyarrá válása biztosította. Ennek eredményeként a történeti demográfiai kutatások szerint a 12. század végére az itt élők száma valószínűleg már elérte az 1,8-2,2 milliót. Az addig egyenletesnek mondható népességfejlődés azonban – több kedvezőtlen esemény együttes, egymást erősítő hatása következtében – a 13. század közepére megakadt, amelyet mint különleges „eseményt” *demográfiai katasztrófa*nak nevezünk.⁸

Az első demográfiai katasztrófa⁹ kezdete az 1230-as évek végén a tatárok elől menekülő kunok beözönléséhez, majd az ország területéről történt – jelentős embervesztéssel járó – kiszorításához köthető. Mindezt 1241-ben a tatárok betörése követte, akik rövid ittlétük alatt mérhetetlen pusztítást okoztak. Mindezek hatására az addig kiegyensúlyozott népességfejlődés megakadt, az összlakosságon belül a magyarok fokozatosan elveszítették számbeli fölényüket, s a keletkezett hiányt saját etnikumú népesség természetes szaporodásával már nem tudták pótolni. Az elnéptelenedett területeken kialakult népesedési vákuum pedig jó feltételt teremtett a szlávok, a románok és részben a németek tömeges betelepülésének. A magyarok a legnagyobb teret az ország északi és keleti területein veszítették. S ez kiindulópontja lett annak a folyamatnak, amelynek következtében a 15. században az Erdélyi-medence középső részének etnikai képe – a 14. századi pestisjárványok, a törökök megjelenése s a jobbágyok városokba vándorlása következtében – mind tarkább lett.¹⁰ Ennek során számos, eredetileg színmagyar falu társadalmi és népi egysége felbomlott, és a fokozatosan többségbe kerülő román népességhez asszimilálódott.¹¹ A kialakult helyzetet Kristó Gyula a következőképpen jellemezte: „A szlávok újabb és újabb hulláma (tetézve a ruténok északkeleti, valamint a bolgárok és a szerbek déli irányból érkező tömegeivel), továbbá a mind hatalmasabbra duzzadó román immigráció oly mértékben megnövelte Magyarországon az idegen etnikumok számát, hogy a spontán asszimiláció nem működött, illetve visszajára fordult. Ettől kezdve nem a magyarság olvasztott magába más népcsoportokat, hanem ez utóbbiak asszimilálták körülölyt, szigetszerű helyzetbe jutott, népi tömbjeitől elszakított magyarokat.”¹²

Az első demográfiai katasztrófát követően, mintegy 250-300 év egyenletes népességfejlődése kellett ahhoz, hogy a népesség lélekszáma a 16. század elejére 3,5-4 millióra növekedjen, amelynek – a becslések szerint – kb. 60-80 százaléka volt ismét magyar anyanyelvű. Ezt a folyamatot azonban a mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.) megszakította. A török hódoltság okozta népességvesztés volt a hazai népességfejlődés *második demográfiai katasztrófája*, melynek demográfiai következményei ismét katasztrófálisak voltak. Hatására a 18. század elejére ugyanis az addig „80 százalékos magyar túlsúllyal jellemezhető, középkori etnikai összetétel végérvényesen felbomlott. Főként a törökellenes háborúk során a magyarok száma 3,2 millióról 1,5-re csökkent, a nem magyaroké viszont 1 millióról 1,7-re nőtt. A magyar lakosság, a déli területekről, a Bánságból, Bácskából, Szerémségből és Szlavóniából szinte teljesen eltűnt, de többségük elpusztult, illetve elmenekült az Erdélyi-medencéből, az Alföld középső és a Dunántúl déli részéről is.”¹³

A források szerint az erdélyi nemesség az etnikailag és vallásilag is idegenek 17. századi létszámnövekedését szorongással szemlélte, de mivel földbirtokainak

művelésére munkásokra volt szüksége, a folyamat megállítása nem állt érdekében. A magyarok a második demográfiai katasztrófa következtében a legnagyobb teret – az újabb és újabb szláv és román néphullámok miatt – északon és keleten veszítették. S ez a folyamat a kárpáti határon mindkét irányban a 18. században is tovább tartott, amelynek következtében „innen is, onnan is szivárogtak vagy ömlöttek át rajta a mindkét oldalon romló parasztsors elől a kétségbeesett emberek; néha csapatostól, mint pl. a határőrkatonaszág terhei, mint Moldvába menekülő székelyek. Nem azért, mintha a túloldalon paradicsomi állapotok várták volna őket, hanem mert otthon már tűrhetetlen volt az elnyomás, és idegenben átmeneti könnyebbségeket élvezett a friss jövevény.”¹⁴

A magyar népességfejlődés Duna-völgyi történelmének *második demográfiai katasztrófája* – az elsőhöz hasonlóan – ismét századokra visszavetette a magyarok létszámnövekedését. A „külső” hatás, az idegenek népességpótló szerepe elsősorban – a magyarok asszimiláló „képességének” csökkenése miatt – vesztett addigi súlyából. E folyamattal párhuzamosan a szórványban élő magyarok más etnikumúakhoz való asszimilálódása felgyorsult. A 14. század közepétől az elnéptelenedett országrészekre szlávok, románok vándoroltak, valamint a törökök elől az országba menekülő horvátok és szerbek telepedtek be. Mindezek mellett a megfogyatkozott népesség pótlására német, francia, vallon, olasz és egyéb telepesekeket hívtak az országba, melynek következtében a népesség etnikai összetétele ismét drasztikusan átalakult, a magyarok összlakosságon belüli aránya 35-45 százalékra csökkent.

A törökök kiűzését követő több mint kétszáz évet – a negatív fejlemények (járványok, kivándorlás) ellenére – a magyar népességfejlődés szempontjából pozitívnak tarjuk. Az 1784–1787-es, első mai értelemben elfogadható népszámlálás szerint az ország polgári népességének lélekszáma (Horvátország és Erdély adataival együtt) meghaladta a 8,5 milliót (*1. táblázat*). Ez a népességszám volt az az alap, amelyre a következő évtizedek hazai szerves népességfejlődése támaszkodhatott.

1. táblázat. Magyarország népességének megoszlása az 1784–1787. évi népszámlálás szerint

| Megnevezés | Magyarország és Horvátország 1787 | Erdély 1786 | Együtt |
|-----------------------------|-----------------------------------|-------------|-----------|
| Jogi népesség ¹⁵ | 7 116 786 | 1 443 371 | 8 560 157 |
| Tényleges népesség | 7 114 846 | 1 440 986 | 8 555 832 |

Forrás: Dányi Dezső–Dávid Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787.* Bp., 1960.

A következő, a kiegyezésig tartó évtizedek alatt az ország lakossága legalább 3,6, de nem több, mint 4,8 millió fővel növekedett. Ez évtizedenként – egyenletes eloszlást feltételezve – 6,4 százalékos növekedést jelentett. A változás jelentőségét növelte, hogy ez nem a betelepített idegenek létszám-növekedésének, hanem mindenekelőtt a lakosság természetes szaporodásának volt az eredménye. A betelepítés megszűnésével ismét a természetes módon megnyilvánuló vándormozgalom vált meghatározóvá, melynek keretében a leglátványosabban a zsidóság száma növekedett. Az 1787-et követő hat évtizedben számuk az addigi kb. 80 000 főről több mint háromszorosára nőtt. A népességszám növekedésének mértékét azonban a korabeli egészségügyi viszonyok, a háborús veszteségek visszafogták. S ez nemcsak a népesség térbeli megoszlásának korábbi egyenlőt-

lenségét erősítette meg, hanem a népesség etnikai összetételében is új súlypontok létrejöttét segítette elő.

Az 1867-es kiegyezéssel a népesedési folyamatokra mindenekelőtt a felemás polgári átalakuláshoz kapcsolódó városiasodás, a falusi-városi népesség arányának megváltozása stb. hatott. Ennek kezdete egybeesett az 1870-ben megtartott első teljes körű népszámlálással, amikor Magyarország és Erdély lakosainak száma 13,2 millió volt. A népesség számának radikális változásáról azonban mint eddig, ezt követően sem beszélhetünk. Tíz év elteltével, 1880-ban – mindenekelőtt az 1866–1867 és az 1872–1874 között pusztító kolerajárvány következtében – csupán félmillióval éltek többen az országban. A növekedés eloszlása egyenetlen volt, több vármegye például Bihar 11,8 százalékkal, Szilágy 13,3-mal és Kisküküllő népessége 7,9-cel csökkent. A népesség fejlődését negatívan befolyásoló folyamatok a különböző intézkedések hatására az 1870-es évek második felében fokozatosan visszaszorultak, s ennek következtében az ország lakosainak száma 1890-re 15,1 millióra emelkedett, amely több mint 1,4 millió fős, 10,2 százalékos növekedést jelentett.

A honfoglaláskor a magyarok többsége a Kárpát-medence központi területét foglalta el. Ezért a központi területen élő nem magyar ajkú népesség, illetve az ország periferiáiról ide vándorlók és a migráció keretében e területre érkező külföldiek egy részének asszimilálódása is itt volt a legdinamikusabb. Ezeket az évszázadokon át egymásba kapcsolódó folyamatokat a centrum politikai, gazdasági, kulturális és igazgatási szerepe is táplálta, erősítette. Az 1880-as évtizedben a központi területek mellett Erdélyben is jelentős mértékű lélekszám-növekedés következett be. Ennek súlyát azonban csökkentette, hogy a románok folyamatos betelepülése és nagyobb termékenysége következtében az össznépességen belül a magyarok aránya – Aranyos-, Csík-, Háromszék-, Maros- és Udvarhely-székek kivételével – mérséklődött.

A Kárpát-medencei magyar népességfejlődés íve a következő évtizedben sem tört meg, amelynek következtében a népesség lélekszáma 1900-ig ismét jelentősen, 1,7 millió főt meghaladó mértékben növekedett. A több mint 11,3 százalékos növekedés eredményeként az ország lakosainak száma – miközben közel 170 ezer fős vándorlási veszteséggel is számolni kell – a 16,8 millió főt is meghaladta. Ezt követően, bár a növekedés mértéke mérséklődött, az 1910-ig bekövetkezett 8,3 százalékos, 1 426 278 fős emelkedés – miközben 527 329-en külföldre vándoroltak – még mindig igen jelentős volt.

A 20. század elején a korábbi évtizedeket jellemző demográfiai folyamatok még egyértelműbbé váltak, melyben a természetes szaporodás területi különbségei, a belső és a külső vándorlás egyenlege fontos szerepet játszott. Módosult a népesség nemek, illetve életkor szerinti struktúrája. A városok, különösen a főváros vonzó ereje még egyértelműbbé vált, melynek következtében például Nagyváradon (27,9 %), Eszéken (25,9 %), Kolozsvárott (23,8 %), Debrecenben (23,6 %) és Budapesten (20,2 %) – döntően belső vándorlás hatására – a tényleges szaporodás az országos átlagot (8,3 %) messze meghaladta.

Az 1900 után, mint a korábbi két évtizedben, az összlakosságon belül folytatódott a magyarok részarányának növekedése, melynek következtében az 1910-es népszámlálás adatai szerint a lakosság közel 55 százaléka volt magyar nemzetiségű (2. táblázat). Mellettük jelentősebb arányban a román (16,1 %), a szlovák (10,7 %) és a német (10,4 %) nemzetiséghez tartozók éltek az országban.¹⁶

2. táblázat. A Magyar Királyság népességének nemzetiségenkénti megoszlása 1880 és 1910 között

| Nemzetiség | 1880 | | 1900 | | 1910 | |
|------------|------------|-------|------------|-------|------------|-------|
| | fő | % | fő | % | fő | % |
| Magyar | 6 404 070 | 46,6 | 8 651 520 | 51,4 | 9 944 627 | 54,5 |
| Német | 1 870 272 | 13,6 | 1 999 060 | 11,9 | 1 903 357 | 10,2 |
| Szlovák | 1 855 451 | 13,5 | 2 002 156 | 11,9 | 1 946 357 | 0,7 |
| Román | 2 403 041 | 17,5 | 2 798 559 | 16,6 | 2 948 186 | 16,1 |
| Ruszin | 353 229 | 0,6 | 424 774 | 0,5 | 464 270 | 20,5 |
| Horvát | | | 196 781 | 10,2 | 198 700 | 0,1 |
| Szerb | 639 986 | 40,6 | 520 440 | 30,1 | 545 833 | 30,0 |
| Egyéb | 223 054 | 0,6 | 244 956 | 10,4 | 313 203 | 0,7 |
| Összesen | 13 749 603 | 100,0 | 16 838 255 | 100,0 | 18 264 533 | 100,0 |

Forrás: Magyarország története, 1890–1918. 7. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 414.

Az 1910-es adatok szerint a Magyar Királyságnak – Horvátország nélkül – 18 264 533 lakosa volt. Ez 1,38-szorosa az 1870-es létszámnak, melyben az egészségügyi viszonyok javulása, a halálozások – születések számához viszonyított – arányának jelentős mértékű csökkenése játszott szerepet. A növekedést még egyértelműbbé tette, hogy közben 1,2 millióan külföldre vándoroltak. A magyarul tudók aránya is jelentősen megváltozott. Amíg a 18. század elején az össznépesség csupán 38 százaléka, addig 1900-ban már majdnem 60 százalék volt magyar anyanyelvű. Természetesen más volt az arány az ország központi területén, ahol a lakosság többsége magyar volt, és ahol a nem magyar nemzetiségűek többsége is beszélt magyarul, mint a Tisza–Maros szögén, az ország északi részén vagy a Király-hágón túli részeken.

Ezt a nagy ívű népességfejlődést azonban az I. világháború okozta *harmadik demográfiai katasztrófa* keresztül metszette. A háborút lezáró békedöntés, a Magyar Királyság felszámolása azokat az elképzeléseket, amelyeket a magyarság számának további növekedésével kapcsolatban a 20. század elején megfogalmaztak, illúzióvá tette. Azzal, hogy a világháború végén a nagyhatalmak a 20,9 millió fős Magyar Birodalom népességét hat ország – Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – és Fiume között különféle arányban szétosztották, az egyes országterületeken élő népesség szerepe, súlya, etnikai összetétele drasztikusan átalakult. A magyarok döntő többsége a csonka, megmaradt Magyarország állampolgára maradt, nem csekély részük, 34 százalékuk azonban a szomszédos országok állampolgára lett, akiknek szülőföldjük vagy állampolgárságuk között kellett választaniuk. Azoknak, akik a magyar állampolgárságot választották, el kellett hagyniuk szülőföldjüket, a helyben maradtak pedig csehszlovák, román, szerb, illetve osztrák állampolgárok lettek. A helyben maradtok állampolgárság-„váltása” sem történt azonban automatikusan. A békeszerződés az utódállamokat arra kötelezte, hogy azokat, akik állandó lakhellyel rendelkeznek, és nem akarnak eltávozni, saját állampolgárnak kell elismerni. A gyakorlatban azonban jogellenesen különböző nehézségeket gördítettek a saját szülőföldjükön élő magyarok új állampolgárságának megszerzése elé. Ro-

mániában például az 1924. február 23-án érvénybe lépett törvény az állampolgárság elnyerését a nehezebben igazolható illetékességhez kötötte. Akik a megadott határidőig ezt nem tudták igazolni, törvényen kívüliek lettek, s ha valaki állami alkalmazott volt, elbocsátották, munkavállalási engedélyt nem kapott, szülőföldjéről kitoloncolták, stb.

A magyar népességfejlődés szempontjából a változást meghatározó elem a Magyar Királyság darabokra tagolása volt, amelyet a háború katonai és polgári embervesztése, a születések „kiesése” még egyértelműbbé tett. Hatásuk lényegében semmissé tette azokat a folyamatokat, amelyek a Magyar Királyság keretei között a saját termékenység mellett a magyarok (a magyarul beszélők) össznépességen belüli számának dinamikusabb növekedését segítették.

A Magyar Birodalom több mint ezeréves államkeretének szétbontásával a Kárpát-medencei magyar népesedési folyamatok első nagy korszaka lezárult. A szerves népességfejlődés feltételei megszűntek, s véget ért az a honfoglalástól tartó spontán folyamat, amelynek következtében a Magyar Királyság szélső területein élő nem magyar nemzetiségűek egy része a centrumba vándorolva a magyarokhoz asszimilálódott, s utódaival együtt a magyarok össznépességen belüli arányát növelte. 1918-cal azonban nemcsak a belső, hanem a külső vándormozgalom népességszámot növelő szerepe is megszűnt, mivel az új feltételek közé kényszerített Magyarország kevésbé lett vonzó a külföldiek számára, így a bevándorlók száma lényegesen lecsökkent. Ezzel a magyar népességfejlődés addigi, a bevándorlóból is „feltöltődő”, ún. „pótlólagos” tartalékai lényegében elapadtak. Mindez azt jelentette, hogy a nem magyar nemzetiségűek és a bevándorló külföldiek többségének központi területre való vándorlásából és magyarrá válásából származó népességnyereség jelentőségét veszítette.

Az új, az immár széttagolt magyarság Magyarországra koncentrálódott tagjainak népesedési viszonyait – a szerves népességfejlődés helyett – a *szerves népességfejlődés eltorzult* folyamatai határozták meg. Ennek fontos jellemzője, hogy a magyarok természetes szaporodását kiegészítő, pótlólagos elemek közül az idegenek népességszámot növelő szerepe, amelyből egy évezreden át „táplálkozhatott”, jelentéktelenné vált. Az egykori szélekről a centrumba való áramlás okozta népességnövekedés pedig paradox módon a korábbival ellentétes következményekkel járt. Az új államalakulatoknak adott magyar területekről az egykori centrumba történő vándorlás fennmaradt, a vándorlók etnikai összetétele azonban drasztikusan átalakult. 1918-at követően ebben a mozgásban döntően már csak – amennyiben az 1938–1941 között visszacsatolt területekre történt vándorlástól eltekintünk – az utóállamokhoz került, az ország új határain kívül hagyott magyarok különböző intenzitású, Magyarországra történő kikényszerített és/vagy spontán vándorlása volt a jellemző. A benne részt vevők, miközben Magyarország népességének számát növelték – szándékuktól függetlenül a magyarországi demográfiai folyamatokkal együtt – „motorjává” váltak a Kárpát-medencei magyar népesség lélekszámának visszafordíthatatlanná váló fogyásának.

A *harmadik demográfiai katasztrófa a szerves népességfejlődés folyamatait deformálta*, s mivel olyan visszarendeződésre, amelynek következtében ezek ismét „működhetnének”, nincs mód, ezt tovagyűrűző hatása miatt az eddigi népesedési katasztrófák közül *a legsúlyosabbnak tartjuk*. S ezzel megkezdődött az a napjainkban is tartó folyamat, amelyet némi leegyszerűsítéssel a szomszédos országokban élő magyarok – Magyarországra, a magyaroknak meghagyott országterületre történő tömörülésével – létszámának fogyásával, kor szerinti összetételének elöregedésével jellemezhetünk. Az átalakulással Magyarország lakosságának etnikai összetétele és a magyarul tudók aránya automatikusan megváltozott. 1920-ban, az új országhatárok között a magyarok aránya a korábbi alig 55 százalékról közel 90-re nőtt. Az ország területén élő horvát, német, román, szerb, szlovák és egyéb nem-

zetiségűek együttes aránya pedig már alig haladta meg a 10 százalékot, akik közül félmillió lélekszámmal a német származásúak váltak a legjelentősebbekké.

A bekövetkezett változás népesedési hatását közvetlenül az I. világháborút követően – a háború okozta embervesztés, a termékenység megcsappanása, valamint a világháborút követő határmegvonás szükségszerű következményeként megnyilvánuló kényszmigráció következtében – még nem igazán lehetett érzékelni. A felszíni mozgások látványosak voltak. Szinte megszokottá vált a környező országokból beköltözők, áttelepülők, menekülők, a vagonokban évekig élő magyarok ezreinek látványa, akiknek pontos számát ma sem ismerjük. A kikényszerített migráció volumenét azonban jól érzékelteti az a tény, hogy 1919–1924 között csak a Romániához csatolt területről – népesedési űrt hagyva maguk után – körülbelül kétszázezren, az ezt követő tíz évben pedig további 130 ezren érkeztek Magyarországra. Ennek következtében pedig tovább folytatódott az ország lakosságának „egyneműsödése”, melyben az ország területéről kiköltöző román és szerb nemzetiségű volt magyar állampolgárok is szerepet játszottak.

A demográfusok annak ellenére, hogy tisztában voltak a háború okozta népességfogyás, valamint a születések száma közel 50 százalékos csökkenésének következményeivel, a magyar népességfejlődést meghatározó folyamatok valós természetét nem ismerték fel. Ezt a „színvakságot” feltételezhetően az is táplálta, hogy a magyar népesedési folyamatokon csak a Magyarországon zajló demográfiai eseményeket értették, valamint, hogy az új határok közé került Magyarország népessége – az ugyanazon a területen élők korábbi számához viszonyítva – a környező országokhoz került területekről elmenekült magyarokkal kiegészülve még növekedett is. Annak valósága, szerepe, hogy a szerves népességfejlődés „helyét” annak eltorzult folyamatai vették át, csak az 1980-as években – amikor a népesség lélekszámának fogyása Magyarországon megkezdődött – vált nyilvánvalóvá. S majd csak az 1990-t követő radikális változások üteme tette egyértelművé azokat a negatív folyamatokat, amelyek – összes negatív demográfiai következményeivel együtt – a rendszerváltoztatást követően felgyorsult. *A Magyarországra bevándorlók nemzetiség szerinti összetétele alapján nem lehetett nem felismerni, hogy a magyarországi vándorlási nyereség Kárpát-medencei magyar népességfejlődés háttérét szünteti meg.* Ennek alátámasztására megemlítjük, hogy 1990-et, a migrációs folyamatok természetessé válását követő 15 évben a szomszédos országokból áttelepült magyarok száma több mint kétszerese volt annak, mint ahányan az 1990-et megelőző 45 évben Magyarországra vándoroltak. S ha ez így folytatódik, akkor a századfordulóra az 1918-ban deformálódott népesedési folyamatok negatív következményei a maguk teljességében kibontakoznak. Annak érdekében tehát, hogy a népesség fogyása ne váljon irreverzibilissé, változtatni kell a kialakult gyakorlaton.

A rendszerváltoztatásnak kellett bekövetkeznie ahhoz a felismeréshez, hogy a Kárpát-medencei magyar s ezen belül a magyarországi népességfejlődés jelenlegi folyamatainak és jövőbeli alakulásának vizsgálata csak abban az esetben lehet eredményes, ha ezeket – a közel kilencven éve tartó szétosztottság ellenére – egy egységnek tekintjük. Az 1990-t követő időszak migrációs mozgásai ugyanis, miközben a Magyarországon élő magyarok számát növelték, a környező országokból elvándorlók – akaratuktól függetlenül – a népességszám növelésének még meglévő tartalékait erodálták. Számszerűen ez azt jelenti, hogy amíg 1910-ben az elcsatolt területeken 3 221 000-re, 1991-ben 2 667 000-ren, 2000-ben pedig már csak 2 174 921-en vallották magukat magyarnak. A veszteség 90 év alatt 1 046 097 fő. Ennek következtében pedig, hogy az egykori magyar területeken élő nem magyar nemzetiségűek száma növekedett, a magyarok részaránya az 1910. évi 32,1 százalékról 1991-re 20,7 százalékra, majd az ezredfordulóra 17,6-ra esett. A népesség-

csökkenés azonban ezt követően sem állt meg, Magyarország esetében az elmozdulásokat a 3. táblázat adatai jól mutatják.

3. táblázat. Magyarország lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 1990–2011 között

| Év | Népesség száma | Ebből magyar |
|--------|----------------|--------------|
| 1900* | 6 854 415 | 5 890 999 |
| 1910* | 7 612 114 | 6 730 299 |
| 1920 | 7 986 875 | 7 155 979 |
| 1930 | 8 685 109 | 8 000 335 |
| 1941** | 9 316 074 | 8 655 798 |
| 1949 | 9 204 799 | 9 076 041 |
| 1960 | 9 961 044 | 9 786 038 |
| 1970 | 10 300 996 | 10 152 366 |
| 1980 | 10 709 463 | 10 579 898 |
| 1990 | 10 374 823 | 10 222 529 |
| 2001 | 10 198 315 | 9 546 374 |
| 2011 | 9 937 628 | 8 314 029 |

* Mai országterületre számolva

** A bécsi döntés értelmében megnagyobbodott területre számolva

2001-re – az 1991-es népszámlálás adataihoz viszonyítva – a Kárpát-medencei magyarság létszáma csupán Ausztriában nőtt (21,2 százalékkal), a többiben csökkent. Ennek mértéke 2001/2002-ben Horvátországban 26,2%, Magyarországon 6,6%, Romániában 11,7%, Szlovákiában 8,2%, Szlovéniában 27%, Szerbiában 14,7%, Ukrajnában 4% volt. A helyzet ezt követően sem változott: a 2011-es népszámlálás alkalmával Romániában közel kétszázezer fővel kevesebben, már csak 1 millió 217 ezren vallották magukat magyarnak. S ez 13,6 százalékos csökkenést jelentett. Hasonló folyamatok játszódtak le a többi országban is. Szlovákiában 2001 és 2011 között 62 ezer fővel (közel 12 százalékos veszteség) lett kevesebb a magyarok száma. A Szerbiában élő magyarok becsült száma valószínűleg már csak 250 ezerre tehető, s ez 14 százalékos (mintegy 40-45 ezer fő) csökkenést jelent. 1910-ben Kárpátalján 185 ezer magyar élt, 2001-ben pedig 151 ezren vallották magukat magyarnak. S feltételezhető, hogy az elmúlt negyedszázad alatt további 10-15 százalékos lehetett a csökkenés aránya. Horvátországban 14 048-an, Ausztriában pedig kb. tízezen vállalták magyarságukat, Szlovéniában pedig már csak négyezer főre tehető az ott élő magyarok száma. Mindez azt jelenti, hogy a 21. század első évtizedének végén a környező országokban 2 089 518 magyar élt. A 2001 és 2011 között bekövetkezett változásokat a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat. A Kárpát-medencében élő magyarok száma 2001 és 2011 körül

| Kárpát-medence | Lakosság 2001 | Magyar nemzetiségű | Lakosság 2011 | Magyar nemzetiségű |
|----------------------|---------------|--------------------|---------------|--------------------|
| Magyarország | 10 198 315 | 9 416 045 | 9 937 628 | 8 314 029 |
| Erdély | 7 221 733 | 1 415 718 | 6 789 250 | 1 216 666 |
| Szlovákia | 5 379 455 | 520 528 | 5 397 036 | 458 467 |
| Vajdaság | 2 031 992 | 290 207 | 1 931 809 | 251 136 |
| Kárpátalja | 1 254 614 | 151 516 | 1 249 000 | 141 000 |
| Mura-vidék | 120 875 | 5 445 | 118 988 | 4 000 |
| Burgenland | 277 569 | 6 641 | 286 215 | 10 000 |
| Észak-Baranya megye | 330 506 | 9 784 | 305 032 | 8 249 |
| Kárpát-medence össz. | 26 815 059 | 11 815 884 | 26 014 958 | 10 403 547 |

A táblázat adatai arról is tudósítanak bennünket, hogy 2001-ben és 2011-ben az adott ország (ország-rész) össznépességéhez viszonyítva a magyarok milyen súllyal szerepeltek. A népszámlálások szerint az 1910-es állapotokhoz viszonyítva napjainkban a szomszédos országokban 1 288 080 fővel kevesebb magát magyarnak valló személy él. Aránycsökkenésük az eltelt közel száz év alatt 40,6 százalékos volt, melyben az alacsony termékenység, a belső és külső vándorlásból fakadó fogyás, a többségi néphez történt asszimiláció játszott fontos szerepet. Ezeknek a demográfiai eseményeknek a szerepét, súlyát még egyértelműbbé teszi, hogy hatása nem egyszeri, hanem következményei a későbbi népesedési eseményekben is kimutathatók.

A Kárpát-medencei magyarok létszámának alakulása szempontjából természetesen jelentős különbség van, ha az útnak induló Magyarországon vagy egy harmadik országban kíván új életet kezdeni. Ha Magyarországon, akkor ez rövid távon még nem csökkenti a Kárpát-medencében élő magyarok számát. Közvetett módon azonban már ez is, mert hatására az általuk lakott, az általuk még kitöltött területek még jobban összeszűkülnek, a magyar közösségek jelenleg még meglévő kohéziós ereje tovább gyengülne, kor, foglalkozás stb. szerinti összetétele megváltozna, szórványosodása felgyorsulna, a magyar történelmet, kultúrát stb. reprezentáló intézmények kiürülnének, és fokozatosan új funkciót kapnának. *Annak ellenére tehát, hogy a Magyarországra történő vándorlás közvetlen formában nem csökkentette a Kárpát-medencében élő magyarok számát, hosszabb távon azonban ez a mozgás is egyértelműen a Kárpát-medencei magyarok létszámának csökkenését okozza.*

Mindez azt is jelenti, hogy az 1918-ban bekövetkezett szétagoltság és közel százéves „szétfeljedése” ellenére a népesedési folyamatok valós természetét csak akkor ismerhetjük meg, ha azokat együtt, egységes egészként vizsgáljuk. A Kárpát-medencei magyarság létszámának, korstruktúrájának stb. alakulása ugyanis csak látszólag független egymástól, és nemcsak feltételezik egymást, hanem kölcsönhatásaik felerősítik és kiteljesítik azokat a demográfiai eseményeket, amelyek a magyar népességfejlődés 1918 utáni korszakával kezdődtek. Tudomásul kell venni, hogy *mindaz, ami a népesedési folyamatok területén Magyarországon zajlik, csak része a Kárpát-medencei magyarság népesedési folyamatainak, de nem azonos az-*

zal. Éppen ezért az összmagyarság jövője érdekében a magyarországi népességfejlődéssel kapcsolatos intézkedéseket újra kell gondolni.

A magyar népességfejlődést drasztikusan keresztbe metsző demográfiai katasztrófák s az azokat kiegészítő tényezők kumulatív hatása következtében (vagy annak ellenére) a legutolsó népszámlálás adatai szerint a Kárpát-medencei magyarok száma még mindig 10 403 547 volt, melyből 8 314 029-en Magyarországon, 2 089 518-an pedig a szomszédos országokban élnek. Abban az esetben azonban, ha az eddigi gyakorlaton nem változtatunk, akkor – összes negatív következményével együtt – az I. világháború után megkezdett úton haladunk tovább. Éppen ezért mindaddig, amíg a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés érdekeit is figyelembe vevő magyarországi népesedéspolitika és ezzel együtt a nemzetközi vándorlás Kárpát-medencei magyarság népességfejlődésben játszott szerepének újragondolását nem sikerül elvégezni, nem lehet más célunk, mint hogy a jelenlegi állapotokat ne rontsuk tovább. Éppen ezért, amíg a fentiekben körvonalazott elmozdulás nem válik valósággá, addig a magyarországi népesedéspolitikának nem lehet más célja, minthogy minden újszülött egészségesen és megfelelő ismeretekkel felvértezve kezdje felnőtt életét, hogy az idő előtti halálozás okainak felszámolásával a népességfogyás ütemét, illetve hogy a szomszédos országokból kiáramló magyarok számát mérsékeljük.

A demográfiai folyamatok jellegéből következően rövid távon, 5–10 év alatt még a népességfogyás és elöregedés ütemének csökkentését a jelenlegi családpolitikai intézkedések ellenére sem lehet elérni. Középtávon, 20–25 év alatt viszont, megfelelő intézkedések eredményeként ennek még megvan az esélye. Sikeresek azonban csak akkor lehetünk, ha a magyar népességfejlődés jövőjét alakító elképzeléseinket a továbbiakra már nem szűkítjük le a Magyarországon élőkre, hanem felvedve az eddigi próbálkozásokat a népességfejlődéssel kapcsolatos hosszú távú feladatok megfogalmazásakor a Kárpát-medencei magyarságot – szétदारaboltsága ellenére is – egy egységnek tekintjük s a világban szétszóródott magyarokra is gondolunk.

■ JEGYZETEK

1. Az eredet ismeretének fontosságát a népekhez kapcsolódó mítoszok, mondák, legendák teszik egyértelművé. A magyar nép eredetéhez kapcsolódó csodás mítoszok, a turulmadár, a csodaszarvast üldöző Hunor és Magor testvérpár szerepe, avagy a Góg és Magóg mondavilága is azt támasztja alá, hogy a messihi múlt homálya által elfedett leszármazás ismerete fontos szerepet játszott etnikai tudatuk kialakulásában.
2. Annak ellenére, hogy vitatott, nem feledkezhetünk meg László Gyula kettős honfoglalás elméletéről, amely szerint a honfoglaló magyarok a Kárpátok medencéjében találták azoknak az onoguroknak az utódait is, akik 670 táján, az első honfoglaláskor érkeztek a térségbe.
3. *Erdély története*. I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 235.
4. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp., 1935.
5. Az erdélyi magyarság demográfiai változásaival összefüggésben külön kellene szólni – a magyarokkal együtt érkező vagy már korábban e térségben élő – székelyek szerepéről. Ez igen csábító vállalkozás volna, ennek ellenére, mivel célunk az összmagyarság demográfiai folyamatai közötti kapcsolatok bemutatása, a csábításnak kénytelenek vagyunk ellentmondani.
6. *Szerves népességfejlődésről* akkor beszélhetünk, ha a népesség lélekszámának növekedését a saját nép természetes szaporodása, az ugyanazon a területen élő más nép(ek) adott néphez asszimilálódott tagjainak és azok leszármazottainak, valamint a bevándorlóknak és azok leszármazottainak termékenysége együttesen biztosítja.
7. Ez esetben a bevándorlók és azok leszármazottai nem idegenek, hanem ugyanahhoz a néphez tartoznak, akikhez vándoroltak.
8. Demográfiai katasztrófáról akkor beszélhetünk, ha: 1) a többséget alkotó nép össznépességen belüli arányának visszaesése következtében a népesség szerkezete és etnikai összetétele drasztikusan átalakul; 2) a többségi nép asszimilációs hatása lelassul, leáll, miközben a többség szórványhelyzetbe került tagjainak más etnikumúakhoz való asszimilálódása felgyorsul; 3) csökkenése következtében a népesség területi elhelyezkedésének súlypontjai megváltoznak, térbeli megoszlása átalakul; 4) a veszteség olyan vákuumot hoz létre, amely lehetővé teszi, hogy a hiányzó népesség helyét idegen népelemek kitöltésként; 5) a veszteség pótlásához s az etnikai szerkezetben bekövetkezett változás módosításához emberöltők nyugodt körülmények között zajló népességfejlődésére van szükség.
9. Hóman és Szekfű az 1930. évi népszámlálás adatait tartalmazó kötet bevezető tanulmányában fogalmazta meg véleményét.

10. Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Kisebbségkutatás Könyvek, Bp., 2003. 256–257.
11. Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Héttorony Kiadó, Bp., 1989. 46–50.
12. Kristó: i. m. 256.
13. Kocsis Károly: *Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920)*. In.: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1996. 53.
14. Makkai: i. m. 153.
15. Jogi népesség: az országban állandó lakóhellyel rendelkező egyének összessége, függetlenül attól, hogy az illető a népszámlálás eszmei időpontjában hol tartózkodott. Tényleges (jelenlevő népesség): mindazok, akik a népszámlálás eszmei időpontjában az ország területén élnek.
16. felsoroltak mellett 464 270 ruszin, 461 516 szerb, 282 653 horvát, 108 825 cigány, 77 398 szlovén, 38 225 lengyel, 22 924 bolgár, 168 görög és 65 906 egyéb nemzetiségű magyar állampolgár élt még az országban. A 4. táblázat 2011-es évre vonatkozó adataival kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy pontosan nem tudjuk, hogy 1038 724 fő a népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdésére miért nem válaszolt. Nagy a valószínűsége annak, hogy – mivel ez a kérdés már nem tartozott a kötelezően megkérdezendők közé – a kérdezőbiztos ezt a kérdést esetben már fel sem tette. A másfél milliós népességben – a meg nem kérdezettek mellett – lehetnek magyar anyanyelvűek, akik nem kívántak nyilatkozni, lehetnek kétnyelvűek (akik vállalják a magyart is anyanyelvként, és mások, akik nem vállalják a magyart, bár beszélnek magyarul), és lehetnek olyanok is, akik nem tudnak magyarul vagy csak törve, és természetesen olyanok is, akiknek nem a magyar az anyanyelve.

